

Tři spolupracovníci německé univerzitní geografie v Praze

Jiří Martínek

martinek_jiri@centrum.cz

Historický ústav AV ČR, Prosecká 76, 190 00, Praha 9

Abstract:

The teaching of geography at German part of Charles University in Prague (created by its splitting in 1882 into Czech and German parts) had almost constant problems with its insufficient number of staff in period 1882–1945. The lectures had to be supplied by invited teachers from other science fields more or less related to geography. This article is dedicated to the three persons of them: to geologist Gustav Carlu Laube, zoologist and voyager Robertu Lendlmayer von Lendenfeld and physics Rudolf Spitaler.

Key words:

Czechia – German geography at Charles University – history – 19th century

Pražská německá univerzita měla s obsazením své stolice geografie prakticky po celou dobu své existence (o tom Ludwig 1934, Häufler 1968). Pro zajištění výuky se v řadě případů musela obracet na své „kolegy“ z jiných oborů, kteří vedle výuky některých předmětů eventuelně vypomáhali u státních zkoušek apod. V této stati se zastavím u tří z nich, jejichž vědecký význam ve vlastním oboru přesáhl věhlas většiny pražských německých geografů.

Geolog a paleontolog Gustav Carl **Laube** (1839–1923)¹⁾ se narodil 9. 5. 1839 se jako syn pekaře a později městského radního na Štěpánském náměstí v Teplicích²⁾. Gymnázium absolvoval v Mostě, pak vystudoval paleontologii v Praze (u A. E. Reusse), Mnichově (u A. Oppela) a v Tübingen. Tam v roce 1865 ukončil studia doktorátem, neboť titul doktora přírodních věd se tehdy ještě v Rakousku neuděloval. Již v následujícím roce se habilitoval ve Vídni (u E. Suesse) jako docent speciální paleontologie. V hlavním městě monarchie, kde působil v Říšském geologickém ústavu, však zůstal jen do roku 1869, kdy dostal lákavou nabídku účastnit se připravované německé expedice do polárních moří. Velitelem této výpravy byl německý polárník Karl Koldewey (1837–1908), který do ní (zřejmě na návrh geografa Augusta Petermanna, u něhož se v Jeně před odjezdem zastavili) přizval i dva rakouské účastníky – geologa Laubeho a horolezce a kartografa Julia Payera.

Expedice vyplula z Brementhavenu 15. 6. 1869 na dvou lodích, parníku *Germania* a pomocné plachetnici *Hansa*, směrem do Grónska. Cílem plavby bylo prozkoumat východní Grónsko a dostat se co nejbliže k severnímu pólu, na palubách lodí bylo celkem 6 vědeckých pracovníků. Obě lodi spolu pluly jen 35 dní, neboť posádka Hansy v čele s kapitánem Hegemannem 20. 7. 1869 špatně rozeznala signály z mateřské lodi a odplula pryč. Mezi 14 muži na její palubě byl i Laube. Zatímco *Germania*, na níž byli i Koldewey a Payer, zkoumala východní pobřeží Grónska, *Hansa* již v září uvízla v ledových krách a v říjnu (21. 10.) jimi byla rozdrčena. Posádka byla nucena přezimovat na stále

se zmenšující kře a teprve na jaře se čtrnáct trosečníků mohlo vypravit k jihu Grónska, kde byli zachráněni v německé osadě Friedrichsthal. Nakonec se všichni vrátili na obchodní lodi do Bremerhavenu; krátce po nich, 11. 9. 1870, se vrátila i Germania, jejíž posádka zmapovala východní pobřeží Grónska. Své zážitky Laube zpracoval v záhy vydaném cestopise *Die Reise der Hansa ins nördliche Eismeer* (1871). Sbírkou z cesty ve Vídni zpracoval (spolu s Laubem) také český mineralog Karel Vrba (1845–1922). Výsledkem cesty – navzdory krušnému osudu posádky – byla geologická mapa jižního Grónska 1:1 000 000 (cca od 61° s. š. k jihu) a dále menší geomorfologická a glaciologická pozorování. Lze říci, že z minima příležitostí Laube vytěžil maximum poznatků.

Laube se vrátil do Vídně, ale již v následujícím roce (1871) byl jmenován profesorem pražské německé polytechniky. V roce 1876 se stal řádným profesorem geologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě, od rozdělení univerzity na českou a německou část v roce 1882 na její německé části (na českou byl povolán z techniky Jan Krejčí). V letech 1880–81 a 1887–88 byl děkanem filosofické fakulty, v akademickém roce 1893–94 zastával dokonce úřad rektora pražské německé univerzity. Od roku 1874 byl mimořádným členem KČSN a také předsedou Gessellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft in Böhmen.

Zabýval se hlavně geologií Krušných hor (mohutné dílo *Geologie des böhmischen Erzgebirge*, 1882, 1889; zásluhou J. Krejčího a překladatele J. Klvani záhy vyšlo i česky v Komitétu pro přírodovědný výzkum Čech) a lázeňských oblastí. Cenný je jeho přehled geologie Čech *Die geologische Aufbau von Böhmen* (1891, později více než deset vydání). Laube se aktivně (mj. spolu s J. Krejčím a A. Fričem) účastnil geologického mapování Čech (Krušné Hory, České Středohoří, Krkonoše). K jeho vědeckým zájmům patřila i mineralogie a zejména paleontologie – zkoumal mj. nálezy křídových amonitů a třetihorních obratlovců z podkrušnohorských pánví (zejména ryb, obojživelníků a plazů), ale také ze Soosu u Chebu a z okolí Prahy. Ještě z vídeňského období pochází jeho práce o fauně starších druhohor (trias, jura). Laube patřil k významným propagátorům Darwinovy evoluční teorie a na univerzitě byl značně oceňován za svůj důraz na terénní praxi a exkurze.

Mimo to byl Laube činný i jako archeolog (laténské osady z Prosetic, Jenišova Újezda, Doubravské Hory u Teplic, ale také paleolitické nálezy z Jenerálky u Prahy), historik (dějiny Jáchymova), okrajově též jako etnograf a příležitostný literát. Psal německy, česky zřejmě neuměl, ovšem s českými vědci bez problémů spolupracoval a naopak se snažil tlumit nacionální nálady mezi německým studentstvem (mj. po tzv. chuchelské řeži 1881 – v té době byl Laube právě děkanem). Zajímavostí je Laubeho iniciativa při ochraně přírody, když navrhl (v článku *Erholung der Nationaldenkmäler*, in: *Deutsche Arbeit*, München 1902, s. 937-946³) zákonnou ochranu nejvýznamnějších geologických lokalit, jakými jsou např. Vrkoč, Bořeň, Panská skála, Pravčická brána apod. Proto je možné zařadit ho mezi průkopníky ochrany přírody v Česku.

Výrazně se zasloužil také o záchranu teplických pramenů po průvalu na dole Döllinger (1879), za což byl odměněn čestným občanstvím města Teplic. S teplickým muzeem také mnoho let spolupracoval. Roku 1903 byl jmenován dvorním radou, 24. 6. 1918 jej císař Karel povýšil do šlechtického stavu (mohl se psát von Laube). V roce 1910 odešel do výslužby, žil pak v Praze v Petřínské ulici, kde také 12. 4. 1923 zemřel. Pohřben je ve svém rodišti, Teplicích, na městském hřbitově v rodinné hrobce č. III-71. V letech 1940–45 nesla jeho jméno jedna z pražských ulic (dnešní Soborská, Praha 6) a v Teplicích byla Laubeho ulice již od 1909 (od 1945 Cajthamlova). Po roce 1989 bylo na Laubeho počest pojmenováno jeho „rodné“ náměstí, které neslo v období komunistého režimu název Dimitrovovo. Konečně Laubeho jméno najdeme i na mapě světa, když po něm kolegové z *Germanie* pojmenovali Laubeho ledovec (na pobřeží východního Grónska na 67° sev. šířky).

Laubeho sbírky, vlastněné německou univerzitou v Praze, byly do 1945 uloženy v tehdejší budově její filozofické fakulty (Viničná 7, Praha 2), po válce je z větší části převzaly Národní muzeum a Přírodovědecká fakulta UK, ztratily se jen méně podstatné exempláře. Další exempláře z Laubeho kolekcí jsou v muzeu v Teplicích, v Drážďanech i jinde.

Zoolog Robert Ignaz **Lendlmayer von Lenedenfeld** (1858–1913)⁴ pocházel ze šlechtické rodiny ze Štýrska. Vystudoval přírodní vědy na univerzitě v Grazu (u F. E. Schulze; PhDr. 1881) a proslavil se jako badatel v oblasti hmyzu a mořských hub, na jejichž výzkum se specializoval.

Již v roce 1881 zamířil na vědecké cesty do Austrálie. Nejprve působil v Melbourne, kde studoval nižší živočichy kontinentu, zejména medúzy, mezi nimiž popsal celou řadu nových druhů. Spolu s manželkou pak v únoru 1883 odcestoval na Nový Zéland. Z Christchurch na Jižním ostrově vyrazil do novozélandských hor, které dosahují téměř čtyř tisíce metrů. Zmapoval mj. okolí jejich nejvyšší hory Mount Cook (3764 m) a v něm také jeden z ledovců, dodnes vyhledávaný turistický cíl, nesoucí jméno c. k. mocnáře Franz-Josef-Glacier (takto pojmenován byl již v roce 1860 Haasem). Další z vrcholů v této horské skupině, vysoký 3203 metrů, dodnes nese na jeho počest jméno Mount Lendenfeld.

Rok 1884 pak Lendenfeld strávil na Tasmánii a soustředil se na geomorfologický výzkum, když sledoval především stopy někdejšího zalednění této oblasti. Stejně tématice se pak věnoval i v pohořích samotné Austrálie, především v Modrých horách nedaleko od Sydney a v oblasti Australských Alp. Na závěr svých cest, 11. 1. 1886, pak spolu s Australany Spencerem a Cullenem vystoupil na Mount Townsend, jak se v té době nazývala nejvyšší hora australského kontinentu, 2 228 metrů vysoký vrchol označovaný dnes jako Mount Kosciusko. Ve svém cestopise svůj výstup označil jako vůbec první a pojmenování po inženýru a fotografovi Townsendovi bylo právě Lendenfeldovým dílem.

Po návratu do Evropy na jaře 1886 hledal místo na některé z evropských vysokých škol. Působil na University College v Londýně, pak od roku 1889 v Innsbrucku, v letech 1892–97 v Černovicích v Bukovině (nyní Ukrajina) a nakonec zakotvil na německé univerzitě v Praze, na níž přednášel celých šestnáct let. V letech 1904–1905 byl děkanem její filosofické fakulty, kde se geografie podobně jako v české části univerzity vyučovala. Zemřel 3. 7. 1913 v Praze v úřadu rektora, který vykonával v akademickém roce 1912/13. Z hlavních děl jmenujme aspoň *Über Coelenraten der Südsee* (7 sv., 1882–89), *Die Spongien der Adria* (1889–97) a geograficky významná díla *Australische Reise* (1892), *Forschungen in den Australischen Alpen* (1892) či *Die Hochgebirge der Erde* (1899).

Konečně asi nejbliže geografii měl fyzik a meteorolog Rudolf Ferdinand **Spitaler** (1859–1946)⁵⁾. Rodák z korutanského Bleibergu vystudoval gymnázium ve Villachu a univerzitu ve Vídni (PhDr. 1884), pak pracoval na vídeňské a v letech 1892–1901 na pražské hvězdárně. V roce 1895 se habilitoval na německé univerzitě v Praze, roku 1901 se na ní stal mimořádným a 1909 řádným profesorem kosmické fyziky. Na univerzitě založil a vedl Ústavu pro kosmickou fyziku německé univerzity (na filozofické, od 1920 přírodovědecké fakultě); habilitoval se i na technice, a to z meteorologie a klimatologie. Dle potřeby – poměrně časté – také vypomáhal na geografickém ústavu německé univerzity, jehož byl v letech 1907–1910 a 1924–1926 faktickým vedoucím. Roku 1929 odešel do výslužby, ale ještě dále odborně publikoval. Po konci 2. světové války byl odsunut do sovětské okupační zóny, ale již 16. 10. 1946 v meklenburském Lüthtern zemřel.

Spitaler vynikl zejména v astronomii (ve Vídni objevil r. 1890 kometu, pojmenovanou dnes jeho jménem, také celou řadu galaxií a dalších kosmických objektů, vynikl též ve fotografování hvězdné oblohy). Dále studoval pohyby zemského osy a jejich vliv na klima, rozdělení teplot na Zemi a také zasáhl do studia dějin klimatu, zejména ve starších geologických epochách. Velké zásluhy si také získal v meteorologii, zejména jako zakladatel (poprvé měřil 1. 1. 1905) a dlouholetý ředitel observatoře na Milešovce. Jeho bibliografie čítá více než 200 prací⁶⁾.

Poznámky

¹⁾ O něm: Ottův slovník naučný, sv. 15, s. 713; Kettner (1959); Häufner (1968), s. 395; Österreichisches Biographisches Lexikon, Band V (1970), s. 44–45; Macek (1989); Martínek – Martínek (1998), s. 275–276; Sklenář (2005), s. 340–341.

²⁾ Rodný dům je označen pamětní deskou; ta tam byla umístěna při 150. výročí narození v roce 1989, dnes je tam umístěna ovšem deska jiná, s Laubeho portrétem.

³⁾ Cituje Hurník in Laube (1989), s. 57.

⁴⁾ Ottův slovník naučný, sv. 15, s. 849; Österreichisches Biographisches Lexikon, Band V, (1970), s. 129; Martínek – Martínek (1998), s. 276–277.

⁵⁾ Z literatury o něm: Ottův slovník naučný nové doby, sv. 6/1, s. 187; Häufler (1968), s. 223–224; Krška – Šamaj (2001), s. 237.

6) Z nejvýznamějších jmenuje aspoň: Die Wärmeverteilung auf der Erdoberfläche, 1885; Die periodischen Luftmassenverschiebung, 1901; Das Klima des Eiszeitalters, 1921; Veröffentlichungen des Meteorol. Observatoriums auf dem Donnersberg, 1921; Die Hauptkraft der geologischen Erdgestaltung, 1937; Die Bestrahlung der Erde durch die Sonne und die Temperaturverhältnisse in der quartären Eiszeit, 1940; Chronologie des Eiszeitalters, 1941; Die Ursache tektonischer Erdbeben, 1942.

Literatura

HÄUFLER, V. (1967): Dějiny geografie na Univerzitě Karlově 1348–1967. Universita Karlova, Praha, 421 s.

KETTNER, R.: (1959): Gustav C. Laube. Časopis pro mineralogii a geologii, 4, s. 227–229.

KRŠKA, K., ŠAMAJ, F. (2001): Dějiny meteorologie v českých zemích a na Slovensku. Karolinum, Praha, 563 s.

MACEK, J., ed. (1989): Gustav Carl Laube. Sborník k 150. výročí narození. Teplice.

MARTÍNEK, J., MARTÍNEK, M. (1998): Kdo byl kdo – naši cestovatelé a geografové. Libri, Praha, 509 s.

SKLENÁŘ, K. a kol. (2005): Biografický slovník českých, moravských a slezských archeologů. Libri, Praha, 726 s.

Summary

The University institute of geography at German part of Charles University in Prague (created by its splitting in 1882 into Czech and Germans parts) had almost constant problems with its staff in the time period 1882–1945 for only one or two professors worked there. For that reason, the lectures had to be supplied by other assistants of other science fields related to geography. This article is dedicated to the three of them.

The oldest one, Gustav Carl Laube (1839–1923), was originally a geologist. Geological mapping of the region of Bohemia and his research of Cretaceous and Tertiary fossils in the north Bohemian basins were his main scientific assets. Since 1871 he worked in Prague. Laube became a dean of the Faculty of Philosophy and a rector of the Prague German University during 1893–94.

While Laube was born in Czechia, Robert Lendlmayr von Lendenfeld (1858–1913) came from region of Styria, Austria; studied at the University of Graz, his hometown, and in Vienna. He was a zoologist, started his career in Australia and New Zealand. After his return to Europe, he lectured in London, Innsbruck, Černovce (Ukraine) and since 1897 he worked in Prague as a professor of zoology.

Rudolf Spitaler (1859–1948) was a physicist and astronomer; his studies (about Earth moves and climate changes) touched also the field of geography. Born in Bleiberg in the region of Carinthia, Austria, he moved to Prague after his studies in Vienna. To his most remarkable acts belongs foundation of the (nowadays very significant) meteorological observatory in Milešovka (837 msl., Bohemian Middle Mountains). Since the Geographical Institute in Prague had a shortage of staff, Spitaler led series of geographical dissertations, even that of K. A. Sedlmayer).